

AKADEMIA E SHKENCAVE DHE E ARTEVE E KOSOVËS
SEKSIONI I GJUHËSISË DHE I LETËRSISË
AKADEMIA E SHKENCAVE E SHQIPËRISË

NDRE MJEDJA
150 VJETORI
I LINDJES

KONFERENCË SHKENCORE
15 SHTATOR 2016

Bardhyl DEMIRAJ

Ilir. *Bassania*

Titulli i kumtesës sonë është në thelb edhe objekti i saj e të dy së bashku përkujtojnë Jubilarin tonë këtu e 80 vjet më parë në një vëzhgim të tij të thukët e me të njëjtin titull në revistën „Leka“ (VII, nr. 6 [1935] 242-3). Aty Mjeda fokusohet në shpjegimin gjuhësor-historik të disa varianteve që dëshmon toponimi, më saktë oikonimi sot zyrtar *Pllana krasas B(ë)dhana, P(ë)dhana e Pedana*, si emërtime (dikur) popullore të atij fshati kodrinor më të djathtë të rrjedhës së poshtme të Matit, thuajse përballë me *Milotin* më të majtë të tij (sh. Shtojcë: I). Duke qëmtuar variantin *Bëdhana* si formë anase dhe parësore e këtij oikonimi, Mjeda përsiat si të mirëqenë një vijimësi të pandërmjetme në traditën gojore brezpasbrezi të oikonimit pas gjase me burim ilir *Bassania*, i regjistruar si i tillë në analet e historisë së antikitetit: (lat.) <Bassania>, me banorët e vet: (lat.) <Bassanitae> (Liv. XLIV 30 7, 8, 13-15).

Asgjëmangut, kemi të bëjmë me një temë në dukje krejt anësore në aktivitetin intelektual poliedrik të Ndre Mqedës,¹ por që ka interes të mirëfilltë shkencor, sepse parakupton si e tillë një hulumtim albanologjik të natyrës ndërdisiplinore, ku ndërlidhen në boshtin kronologjik vëzhgime të mirëfillta në fushat e dialektologjisë e të gjuhësissë historike-krahasuese, sikurse edhe në ato të arkeologjisë e të historisë të antikitetit në përgjithësi. Gjithashtu nuk gabojmë aspak, po të mëtojmë paraprakisht që kjo temë a tematikë edhe pse anësore, nuk është aspak rastësi në personin e Mqedës, sepse vërejmë të ketë shoqëruar në vazhdimësi angazhimin social dhe krijimtarinë e tij letrare,

---

¹ Përpos këtij botimi, mund të citojmë edhe një punim të dytë po aq të shkurtër të tij po në revistën „Leka“ VIII, nr. 9 [1936] 419-420: „Dromca toponomastike: Zeta (Zedda, Zenta, Centa, Cetta, Genta, Senta).“

duke u shfaqur herë pas here e rast pas rasti si në atë letërķembim e tij (të gjymtë) të viteve '90 të shek. XIX me albanologun e njohur Gustav Meyer² ashtu edhe në poezitë e tij, ndër të tjera: "Giuha shqype", "Lissus" apo "Scodra", ku vihet gjithnjë theksi në lashtësinë e etnosit shqiptar, përkatësisht vazhdimësinë etnike-gjuhësore iliro-shqiptare.

Harta 1: < Bassania > dhe Pëdhana (Burimi: Stadtmüller 1966: Römische Spuren in Albanien)

² Shih së fundi Quku 2006 206vv., 427vv., 493vv.

I përfundojmë këtu këto fjalë hyrëse, duke i përcjellë tash lexuesit edhe synimin tonë modest, që ka të bëjë në radhë të parë me verifikimin e atyre zgjidhjeve që ofron Mjeda në këtë vëzhgim historik-toponomastik, duke i përzasur ato edhe me sosh në debatin shkencor bashkëkohor, pra pa u anashkaluar aspak qoftë shkallës së sotme të njoftes në shkencat historike, ashtu edhe parametrave shkencorë-metodologjikë që parakupton ndryshimi i paradigmës përgjithësisht në shkencat historike-albanologjike në kohën tonë.

2. Larmia e varianteve në fokusin e dialektologjisë dhe të kujtesës historike-popullore

Në këtë shkrim, Mjeda i përcjell lexuesit në një paragraf të vetëm larminë e varianteve të këtij oikonimi, së bashku me kumtin përkatës lidhur me vendndodhjen e ngulimit shqipfolës me këtë emër në bregun e djathtë të rrjedhës poshtme të Matit (Shtojcë: I), si edhe me do copëza të jetës materiale së dikurshme e marrëdhënieve sociale në të, të fiksuar si të tilla në kujtesën historike-popullore të kohës, si vijon:

“[...] N’atë vênd kû Kiepert-i [shih më poshtë – B.D.] ká vû “Bassania”, shtrihet mbí nji kodrë në breg të lumit të Matës, shi kû âsht bálli veruer i urës së Zogut, nji katund qi vêndi vetë e katundet e aferta i thonë *Bdhanë* (Bëdhanë); e vêndet mâtë largëta: *Pdhanë*, *Pllanë*. Misionarët e huej e kjuejshin *Pedana*; e, kûr flitshim me ta, edhè na Shqiptarët i thoshim ashtu, me jau bâ *qéfin* të shkretvet, e qi ta merrshin vesht mâtë mirë. Populli kallxote punë të mëdhá pér ketë katund; e sod 36 vjet D. Ndue Melgushi (D. Ndue Cubi) qi kishte kalue 70 vjett, thote se aj njifte shtatqind troje mb’atë kodrë; ishin mullij, rrënimë shprijash së mëdhá, rreshta shprijash si me pasë kénë *pazarë*; e se të moçmit kallxoshin se ató, si në sá vênde tjera, mica prei nji skâji së kodrës kalote kulm mbë kulm në skajin tjetër. Gurët e rrënimëvet kanë hi ndërtesa shprijash të réja, por mâtë fort në godí të rrugës së madhe qi pat çilë Austrija.” (f. 242)

Në rast se fokusohemi tash në larminë e varianteve popullore që renditen në pjesën e parë të këtij paragrafi, nuk do ta kemi assesi të vështirë të kuptojmë që Mjeda anon të veçojë variantin anas *Bdhanë* <(*)*Bëdhanë* si formën më të hershme të këtij oikonimi, përkatësisht – siç do t’i rikthehem i më poshtë – si atë fjalëformë që qartëson një lidhje të pandërmjetme me gjegjësin antik *Bassania*, të regjistruar si të

tillë për herë të parë e të vetme prej historianit romak Titus Livius (shek. I e.j.).

Parë nga perspektiva e sotme e gjuhësisë dhe e dialektologjisë historike të shqipes, sigurisht që duhet t'i bashkohemi përsiatjes së Mqedës në përzgjedhjen e një varianti parësor popullor ^(*)*Bëdhanë* (= [bə.'ða.nə] – si formë në fakt e padokumentuar me shkrim, por e rindërtuar bindshëm me forcë argumenti), që i paraprin variantit ndërkokë anas *Bdhanë*, i cili në “vëndet mā të largëta” tingëlloka, sipas tij: *Pëdhanë*, *Pdhanë* e *Pllanë*. Lejohemi të sqarojmë me këtë rast, se të dyja variantet dytësore dëshmojnë në radhë të parë çzëshmim të mbylltores nistore si rrjedhojë e një procesi disimilimi krejt të natyrshëm regresiv qoftë edhe në distancë: /pð°/ ~ /pəð°/ < /bð°/ ~ ^(*)/bəð°/; ndërsa ndërndërrimi /ð/ ~ /l/ në variantin e sotëm zyrtar *Pllanë* është një dukuri sporadike por e rëndomtë dialektore në gëgnishten veriperëndimore. (Gjinari 1989 174) Përndryshe rrëgjimi i rrokjes së pathekssuar nistore është një dukuri e përhapur gjithkund në arealin gegë, sidomos në shtresat e hershme të leksikut të shqipes, khs. lat. *camisia* > shq. *këmishë*, geg. dial. *kmishë*, *kmīsh*.

2.1. Varianti zyrtar *Pllanë*

Sa i përket variantit dytësor, por sot zyrtar *Pllanë*, jemi të detyruar të bëjmë ndërhyrje të rastit, meqë ky emërtim nuk duket të jetë krejt i huaj në toponomastikën e Shqipërisë së Veriut, ku e ndeshim të regjistruar si përbërës emërtimi gjeografik, khs. oron. *Maja e Pllanës* në Malësi e Madhe dhe Tropojë (Cikuli et al. 2002 223), ku përballemi pas gjase me një ndikim sllav në kuptimin “maja e malit”, khs. edhe oronime të kësaj natyre në Mal të Zi dhe Serbi në variantet *Plana*, *Plana Gora*, apo varianti sllavisht i *Maleve të Sharrit* si *Šar Planina* e gjetkë, ku varianti i zgjeruar *Planina* na shfaqet gjithkund në hapësirën sllavishtfolëse në Ballkan dhe në Europën Lindore me kuptimin “malësi; vargmal”.

2.2. Varianti “i pazakonshëm” *Pedana* në ligjërimin e thjeshtë popullor

Jo më pak interes në hetimin induktiv-diakronik shfaq pa dyshim varianti më i rrallë *Pedana* (= [pe.'da.na]), të cilin Mjeda ua vesh në zanafillë misionarëve apostolikë të huaj (kryesisht italianë), andaj vetëm “kûr flitshim me ta, edhë na Shqiptarët i thoshim ashtu, me jau bâ *qéfin* të shkretvet”. Kemi të bëjmë edhe në këtë rast me

përsiatje të vetë autorit që vetëm gjëzojnë tumirje përkatëse për nga perspektiva e sotme gjuhësore e sociolinguistike, pasi nuk përballemi aspak me një dukuri dialektore krejt anësore të shqipes, por thjesht dhe vetëm me përshtatje automatike nyjëtimi ndaj tingëllimit funksional më të afërt, sikurse edhe ndaj rregullave fonotaktike të fiksuarë në kapacitetet nyjëtimore të organit të të folurit, përkatësisht syresh perceptive në ndërgjegjen gjuhësore të njërit apo tjetrit folës jonativ të shqipes. E njëta situatë edhe në hartografinë e shek. XIX, khs.:

Harta 2: <Pedana> në hartën e “Turqisë europiane” (Burimi: Kiepert 1853)

2.3. Variant tjetër regjistrimi në letërsinë shkencore të kohës: Pezana

Larmia e varianteve të cituara më lart dokumentohet deri diku qartë edhe në letërsinë shkencore të kohës, ku kemi mundur të fiksojmë deri sot krahas varianteve *Pedana* (Kiepert 1853; Hahn 1869 200) e *Pllana* (Ippen 1907 66) edhe variantin *Pezana*: (pas gjase) [pe.'za.na]. Këtë variant të fundit mëtojnë ta kenë përjetuar si dëshmitarë okularë, më saktë auditivë, Praschniker dhe Schober (1919 84³). Po të marrim tash në analizë edhe këtë variant të fundit, nuk bëjmë gjë tjetër, veçse përforcojmë me një argument shtesë gjykimin e

³ Praschniker & Schober *loc. cit.* shën. 132: „So hörten wir den Ort nennen“ [= kështu dëgjuam të quhej vendi – B.D.]

imprehtë të Mjedës lidhur me atë variant “të pazakonshëm” *Pedana*, sipas të cilit varianti primar *Bdhanë* < *Bëdhanë*, sidomos ndërdhëmborja frikative e zëshme <dh> = [ð] në trup të fjalës – si tingull funksional karakteristik i shqipes – ishte më se e vështirë të nyjëtohej e të perceptohej si e tillë prej folësish jonativë ose mosnjohësish të shqipes. Të njëjtën rrethanë ndeshim pas gjase edhe me studiuesit gjermanishtfolës Praschniker dhe Schober, të cilët janë detyruar ta pasqyrojnë këtë tingull karakteristik vetëm të shqipes me fishkëlloren [z].⁴

3. *Bëdhana* në fokusin e gjuhësisë historike-krahasuese, të arkeologjisë dhe të toponomastikës historike në Ballkanin Perëndimor

Një situatë të ngjashme gjuhësore ka parasysh Mjeda, kur rreket të depërtojë ende më në thellësi të trashëgimisë toponomastike të zonës, shi në periudhën e antikititetit. Në këtë trashëgimi feks, sipas tij, ngulimi antik *Bassania* së bashku me banorët e vet *Bassanitae*, të cituar vetëm prej Titus Livius, historian romak i periudhës së Augustit (shek. I e.j.), kur përshkruan luftën e fundit dhe ngadhënjyese të Romës kundër mbretit të fundit ilir, Gencit (= lat. *Gentius*, gr. *Γένθιος*) në vitin 168 p.e.s. Në këtë kontekst historik-politik-ushtarak që mbylli siparët e historisë së mbretërive ilire, Livius përmend thukët edhe ngulimin në fjalë me banorët e tij ilirë (?), i cili: a) ndodhej jo më larg se 5 milje romake (= ca. 7,5 km) prej qytetit të Lezhës (= lat. *Lissus*)⁵; e që b) Genci, edhe pse e rrithoi me ushtrinë e vet, nuk arriti ta nënshtronte dot; meqë c) jo vetëm s'ishte i zoti për ato punë, por iu desh të tërhiqej shpejt, me lang e me plang, drejt Shkodrës (= lat. *Scodra*), në selinë e vet mbretërore; d) ku përfjetoi brenda tridhjetë ditësh edhe fundin e mbretërisë së vet, duke i dorëzuar çelësat dhe thesarin pretorit romak Lucius Anicius Gallus (Liv. XLIV 30 7, 8, 13-15). Asgjëmangut, vetë distanca e madhe në kohë me dëshminë e vetme dokumentare të antikititetit parakupton një vëzhgim ndërdisiplinor të këtij problemi. Gjithsesi le të ndalemi fillimisht në rezultatet e debatit të derisotëm shkencor.

⁴ Një dukuri e ngjashme me fërkimoren gjegjëse të pazëshme /th/ që ndërndërrrohet me /s/ regjistrohet ndërkohë edhe në raporte, letra e shkrime të klerit të huaj, khs. shq. *Kthelle*, *Këthellë* kundrejt (it.) <Ksela> = ['kse.la].

⁵ “[...] ipse ad Bassaniam urbem quinque milia (= 7,4 km) ab Liso dicit.” (Liv. loc. cit.)

3.1. Shq. *Bëdhana* ~ ilir. *Bassania* në argumentimin gjuhësor të Mqedës

Posicionimi hartografik i këtij ngulimi antik: (lat.) *Bassania*, në letërsinë shkencore të kohës më të djathtë të rrjedhës së poshtme të lumit të Matit (Kiepert 1908, harta XVI), pak a shumë aty ku jes e gjëllin sot e gjithë ditën fshati kodrinor *B(ë)dhana* (~ *Pllana*, *P(ë)dhana*) e josh Mqedën të argumentojë sa vijon:

“Emni *Bassania* âsht êmen ilir; e këtû nder né âsht giytet; mâ nalt, nder *Dæsetiatet* gjindet si lum, *Bassanus*, (*Bosna* e sodshme); né krahinë të Venetvet prap si giytet *Bassanum*. E âsht për t'u vûm oroe giasimi i Bassan'jes sanë me Bassanin e Grapës n' Italí: të dyja këto giytete janë né breg të një lumi, e e jona permbl nji kodër, tjetra afer kodrash.

Por ndoshta ká me ju dukë dikúi e vshtirë si mund te puqet êmni shqip me êmnnin latin. Për ketë do mëndue se latinët nuk e kishin né gjûhë të vet kûmbimin *dh*, e prandej do ta zevêndojschin me nji germë tjetrë kûr të ju vite rasa me e shkrue; me nji germë due me thanë qì tê shênjote kûmbimin qi latini vetë i epte asaj germës kûr detyrohei me i shqiptue, e shifet se ishte germa *s*. E këta e dishmon pëershkrimi i disá fjalvet *celtike* qi permbljnë kumbimin *dh*, e qi Çeltit vetë e shkrueshin me *D*, *d*, qýsh né kohë t' Augustit. Prandej ndodhë qi bri fjalëvet *Epadatextorigus* e *Dirona* gjindet *Epasnactus* e *Sirona*. (Shif Mommsen. Provincejet romake , kr 3).

Ketë mëndim tém ja pata paraqitë sod 12-13 vjet, kûr ishte Drejtuer i Muzeut shqiptár né Tiranë, të madhit njoftës të moçmivevet tonë Hofrat Dr. Karl Patsch, Profesuer i rregullshem e Botuer n' Universitet të Vjenës, i cilli e pelqeu. E mâ vonë më ká rá me pá né do fletë tê shtypuna se ai vetë e kishte perdonë nder Prelekçjone tê veta.” (f. 242-3)

Sqarime tê rastit

Po qe se lejohemi tash tê ndërmarrim ndonjë sqarim tê rastit lidhur me këtë kumt të Mqedës, sigurisht që duhet t'i përmendim paraprakisht lexuesit se jubilari ynë ka qenë gjithherë i prirë (shih më lart) me përcjellë me vëmendje, përkatësisht me pjesëmarrë né vazhdimësi e né mënyrë aktive né debatin shkencor të kohës, sa i përket qëmtimit dhe rindërtimit tê historisë së antikitetit né Ballkanin Perëndimor, parë ky zakonisht si zonë etnike-kulturore, e njësuar nën

entitetin e ashtuquajtut “ilir”. Bëjmë fjalë këtu shi për një zonë që sendërtohej atëbotë – sikurse (në shumësinë e vet) edhe sot e gjithë ditën në shkencat historike-albanologjike shqiptare (!!!) – me të paktën dy ndër identifikatorët themelorë në matriksin e kulturës etnike të popullit shqiptar, siç janë a) territori anas (i sotëm/historik, por gjithmonë i rrudhur) dhe b) gjuha burimore si mjet komunikimi zanafillës i bashkësisë etnike shqiptare. Përndryshe, përqasja e bazës toponimike *Bassan*^o me gjegjëse të tjera brenda dhe jashtë këtij gadishulli (deri në zonën e Venetëve të dikurshëm, si p.sh. me *Bassano del Grappa* në Italinë së Veriut) i shkon tamam përshtat tezës së asaj kohe ndaj të ashtuquajturit ‘panilirizëm’ në shpjegimin historik të gjetjeve arkeologjike dhe materialit kulturor-gjuhësor e toponomastik që u takojnë periudhave të ndryshme të antikitetit në veriperëndim të Gadishullit Ballkanik deri në Europën Qendrore.⁶

Asgjëmangut, duke mbajtur parasysh këtë premisë metodologjike që parashtruam më sipër, nuk e kemi aspak të vështirë me kuptuar sa e siç duhet atë operacion gjuhësor me argumentin pozitiv përkatës që përcjell jubilarin ynë në debat, kur syzon një bashkëlidhje të pandërmjetme midis a) realizimit gjuhësor faktik të një toponimi anas në gjysmën e parë të shek. XX, khs. shq. *(*)Bëdhanë > Bdhanë* (krahas *P(ë)dhanë*, *Pllanë* e *Pedana*); dhe b) dokumentimit të tij shkrimor në periudhën e antikitetit, kur rezulton i tejshkuar me kodin alfabetik të një gjuhe kulture ndërkombëtare të kohës, khs.: lat. *< Bassania >* (Livius: shek. I e.j.).

Parë nga perspektiva e kontaktit gjuhësor, kemi të bëjmë – sipas Mqedës (!) – edhe në këtë rast me mënyrën se si një folës/shkrues jonativ, përkatësisht mosnjohës i një gjuhe anase percepton në ndërgjegjen e vet gjuhësore, përkatësisht hedh me shkrim në letër të bardhë njësi a shprehje leksikore, e pse jo (!) edhe toponime çfarëdo, që i përkasin si të tillë asaj gjuhe e bash në një fazë të zhvillimit gjuhësor, kur në sistemin e saj fonologjik realizoheshin do tinguj me vlerë funksionaluese (= fonema), që nuk gjëzonin aspak gjegjëse nyjëtimore përkatëse në një gjuhë kulture (= latinishte) e si të tillë pasqyrohen me përafërsi në analet historike të kohës. Thënë ndryshe, Mjeda nxitet edhe në këtë rast prej relacioneve ekzistuese ndërmjet gjuhës së folur anase (shqip) dhe gjuhës së folur/shkruar të huaj (italisht), khs.: shq. *B(ë)dhanë ~ it. < Pedana >* (= [pe.'da.na]; po ashtu edhe (gjermanisht nga Praschniker e Schober) *< Pezana >* =

---

⁶ Shih së fundi Krahe 1955 3vv.

[pe.'za.na]); duke i transponuar ato edhe në periudhën e antikitetit, ku na shfaqet i dokumentuar varianti latinisht < *Bassania* > = [ba.'s^sa.nia]. Prashtu, sipas tij, në rastin e parë kemi ndërndërrimin tingullor proporcional shq. [ð] ~ it. [d] (krahas gjerm. [z]), ndërsa në të dytin – i shtyrë ky në kohë me thuaçse një mijëvjeçar – kemi gjegjësin (shq. =) ilir. [ð] ~ lat. [s].

3.2. Shq. *Bëdhanë* ~ ilir. *Bassania* në diskursin shkencor të kohës

Sigurisht që do të ishim të paplotë, sikur t'u anashkalonim në këtë studim atyre ideve dhe mendimeve që hidheshin e ndërkëmbeheshin në debatin shkencor albanologjik në (gjysmën e parë të) shek. XX, sa i përket ndërlikës problematike që ngërthen e gjithë ajo larmi variantesh oikonimike bashkëkohore të ngulimit shqiptar, të cilin e njohim sot zyrtarisht me emërtimin *Pllanë*, dhe bashkëlidhjen e tij të mundshme me ngulimin antik ilir (?) *Bassania*.

Si nxitës për zhbirilimin në detaj të këtij debati na mjafton ngjërimi i pjesës së fundit në pasazhin e cituar më lart, ku Mjeda vë oroe se: “Ketë mëndim tëm ja pata paraqitë sod 12-13 vjet, [...] të madhit njoftës të moçmivevet tona Hofrat Dr. Karl Patsch [...], i cilli e pelqueu.” Gjithashtu nuk mund të mos mbajmë parasysh edhe citimin në fillim të atij pasazhi të emrit Heinrich Kiepert, i cili rezulton të jetë i pari studiues që të ketë fiksuar ngulimin antik *Bassania* në të djathë të rrjedhës së poshtme të Matit (Kiepert 1908, harta XVI), pikërisht aty ku ndodhet sot e gjithë ditën *B(ë)dhana* (~ *P(ë)dhana*, *Pllana*). Në një tjeter hartë të më shumë se gjashtë dekadave më parë ky studiues rezulton të këtë fiksuar edhe variantin < *Pedana* >, bash në hartën e asokohe mbi të ashtuquajturën “Turqi Europiane” (Kiepert 1853).

Pjesë e këtij debati janë e duan parë padyshim edhe do materiale ekspeditash në terren, të botuara në fillimet e shek. XX, ku ndeshim rishtas emrin e Karl Patsch-it së bashku me atë të Theodor Ippen-it (1907 66), të cilët e kërkonin motmoti ngulimin antik *Bassania* diku në rranzat kodrinore-malore, aty te 7,5 km në juglindje të Lezhës. Gjithsesi, mosndeshja në ato vise e gjurmëve të dukshme arkeologjike që i takonin periudhës së antikitetit, ngjizi mëdyshje te të dy këta studiues – sikurse më parë edhe te Wilhelm Tomaschek (1897 104) –, me fiksuar me pak a shumë siguri vendndodhjen e këtij ngulimi.⁷

---

⁷ Ippen 1907 66: „Nach den bis jetzt bekannten aus der vorömischen Zeit stammenden Ortslagen möchte ich die Stadt, zumal da sie eine Belagerung aushalten konnte, mit Patsch südöstlich von Leš auf der Bergumrandung der

Përndryshe, me rezultatet e Kiepert-it, përkatësish me përputhjen e koordinatave gjeografike që syzon pas gjase ky studiues i parë, sa i përket vendndodhjes së (lat.) *Bassania*-s së dikuershme dhe (gjerm.) <Pezana-s> së sotme (= *Bdhanë*, *Pdhanë*, *Pllanë* etj. – shih më lart) bashkohen pa dorashka Camilo Praschniker dhe Arnold Schober (1919 84), të cilët mëngojnë të jepin informacion shtesë edhe për gjetje të ndryshme arkeologjike, si tjegulla, qeramikë qypash (*pithoi*) etj., në këtë ngulim që, sipas tyre, mund e duhet t'i takojë pas gjase bash periudhës së antikitetit.

Parë nga perspektiva e hetimit gjuhësor-historik, debatin shkencor të kohës e pasuron, thënë më saktë e ndërlidon, në mos e “zhvlerëson”, në këtë periudhë Norbert Jokl-i (1934 196), të cilit në fakt nuk i intereson fare oikonimi antik *Bassania*, por qëmton si parësor në tufën e varianteve bashkëkohore oikonimin *Pëdhanë* që na shfaqet si i tillë në “vëndet mā të largëta” (Mjeda 1935 242) dhe përsiat si zanafillë të tij një toponim historik deri sot të padokumentuar me burim latin *Pedaneus e me kuptimin *“në këmbë, rrëzë malit/malësisë”, i cili, sipas tij, duhet të jetë njojur dhe përdorur si i tillë prej popullsisë migratore shqipfolëse aty rrëth shekullit VIII e.j. a më vonë.⁸ Këtë operacion gjuhësor-etimologjik, edhe pse pa forcë argumenti dokumentar, e tumir mote më vonë si të mirëqenë historiani i njojur gjerman Georg Stadtmüller (1941, 1966² 90, 99), për të cilin etnosi shqiptar gjëllinte si i tillë atëbotë (shek. VII-X e.j.) në dheun e vet anas, të rrudhur bash në luginën e zonës malore të Matit (= gjerm. *Mati-Gau*). Në të njëjtën hulli, por me drejtim të përkundërt ecën Anton Mayer (1955 79; 1957 22), i cili, siç do ta shqyrtojmë hollësishët më poshtë, interesohet në përqasjet gjuhësore-historike dhe qëmtimin e etimonit të oikonimit antik *Bassania*, por pa kërkuar e gjetur aty gjithashtu kurfarë lidhje me shq. *B(ë)dhanë*. Përndryshe do lënë

Ebene suchen. Doch vermochte ich hier nur kirchliche Altertümer aufzufinden. Solche Zeugen einer besseren Zeit besitzen die durch ein Engtal getrennten Dörfer Zojmeni und Plana [= Bdhana – B.D.], die auf dem Abhange des Rückens Bokjani liegen.“ Një kumt të tillë e përcjellim edhe në ndonjë manual enciklopedik të kohës, khs. Tomaschek në: „Paulus Realencyclopédie der Classischen Altertumswissenschaft“, Bd. 5/1 104: „Bassania, illyrische Stadt, V m. p. ab Lissos, von Gentius belagert, von Anicius entsetzt, Liv. XLIV 30, 7; die Einwohner Bassanitae. Sie lag in der Mitte, zwischen Lissus und dem Unterlauf des Mathis; doch haben sich Bauwerke hier nicht vorgefunden.“

⁸ Ky kufizim në kohë bëhet për të motivuar mosrrëgjimin e mylltores së zëshme /-d-/ në pozicion ndëranor që ka rrokur pa përjashtim të gjitha huazimet e mirëfillta latine në shqipe, khs. *va*, shq. *vj. vā* < lat. *vadum*; *pyll*, shq. *vj. pȳll* < lat. *ballū*. **padūle-* < lat. *palūs*, *-dis*, khs. rum. *pădure* “id.”.

mënjanë pa koment një përsiatje tejet e guximshme që lexojmë te Georges (I, 1913 793: *Bassania* – ndoshta nën ndikimin e Ugolini-t ?), ku vihet shenja e barazimit midis këtij oikonimi antik dhe gjegjësit të sotëm *Elbasan* (< **El + Bassan*°).

Lejohemi të shtojmë së fundi që përpos pohimit dyshimndjellës të Stadtmüller-it nuk vërejmë ndonjë riaktivizim të kësaj teme në debatin shkencor albanologjik përgjatë gjysmës së dytë të shek. XX. Këtë zbrazësi debati nuk e përmirëson aspak faza aktuale amorfë e tranzicionit intelektual në hapësirën shqipfolëse, ku dremkën e tejzgjatur të kërkimit të mirëfilltë shkencor diakronik e thyen vetëm ribotimi i ndonjë mendimi skeptik të dikurshëm, sa i përket mungesës së gjetjeve të hershme arkeologjike në *Pllanë* (Islami 2008 132). Pa kurrfarë mbështetjeje historike-dokumentare e gjuhësore, e pas gjase edhe topografike është mendimi i Neritan Cekës (2006 36), që e sposton vendndodhjen e *Bassania-s* 25-30 km në veri të qytetit të Lezhës, duke e pikasur atë diku në qendrën së sotme urbane *Bushat* pranë Shkodrës.

4. Përsiatjet e Mqedës në fokusin e vëzhgimit ndërdisiplinor bashkëkohor

Kjo paraqitje e debatit të derisotëm shkencor që e përblohdhëm thukët në paragrafët e mësipërm (§§ 3.1; 3.2) dëshmon së qarti atë ndërlikë përsiatjesh e mëdyshjesh që ka përcjellë hulumtimi ndërdisiplinor i një teme të tillë, e cila rrok në vetvete disa të panjohura: a) vendndodhjen e ngulimit të dikurshëm *Bassania* në një largësi aty te 5 milje romake (= 7,5 km) larg qytetit të Lezhës; por edhe b) entitetin kulturor-gjuhësor të këtij ngulimi në periudhën e antikitetit (shek. II p.e.s.); sikurse së fundi c) bashkëlidhjen e mundshme në aksin kronologjik ndërmjet (lat./ilir.) *Bassania* dhe shq. *B(ë)dhanë* (krahas *P(ë)dhanë*, *Pllanë*). Shtojmë këtu, që ndër studiuesit e derisotëm Mjeda është i vetmi që rrekjet të përcjellë në debat një dorë argumentesh pozitive që plotësojnë në thelb njëri-tjetrin, duke sendërtuar së bashku një tezë, e cila të paktën nuk çalon në rrjedhën logjike të argumentimit shkencor, e që lejohemi ta parashtrojmë si vijon: *oikonimi antik Bassania* (Liv. XLIV 30 7, 8, 13-15) *pasqyron me shkrim emërtimin anas të një ngulimi ilir me vendndodhje më të djathtë të rrjedhës së poshtme të lumi të Matit* (Kiepert 1908, harta XVI) e që përkon në kohën tonë me nyjetimin e variantit *anas B(ë)dhanë*.

Le të ndalemi tani më hollësishët në forcën e njërit apo tjetrit argument pozitiv që piketojnë së bashku rrugëtimin argumentativ të tezës së Mqedës. Sigurisht që këtu duan mbajtur si gjithnjë parasysh, përpos shkallës së sotme të njohjes në shkencat historike albanologjike, edhe konceptet e reja ndaj kulturës etnike-gjuhësore ilire në përgjithësi, përkatësisht të marrëdhënieve të saja të filacionit me kulturën etnike-gjuhësore shqiptare.

4.1. Bassania në hartën arkeologjike të Shqipërisë

Sic vumë në dukje që në hyrje të këtij punimi, Titus Livius ishte i pari dhe i fundit historian i periudhës së antikitetit që e citon pa teklin këtë oikonim si emërtim të një ngulimi urban me banorët e vet *Bassanitae*, një ngulim ky pas gjase i fortifikuar dhe i vendosur në një largësi rreth 5 milje (romake = ca. 7,5 km) prej (lat.) *Lissus* (= shq. *Lesh*, *Lezhë*). Kërkimi i këtij ngulimi në jug ose juglindje të Lezhës, përkatësisht në rrjedhën e poshtme të Matit, motivohet bindshëm me rrëthanat e shfaqjes së tij në veprën e Livius-it, përkatësisht me dendurinë e ngjarjeve politike-ushtarake në rajon në vigjilje të Luftës së Tretë dhe të fundit Iliro-Romake, kur u vendosën përballë njëri-tjetrit mbreti i fundit ilir Genci dhe pretori romak Lucius Anicius Gallus (shih § 3). Sic mësojmë më tej prej Livius, rrëthimi i *Bassania-s* prej trupave të Gencit bëhej në kuadrin e aleancës së tij me mbretin e atëhershëm të Maqedonisë Perseu-n për të luftuar së bashku romakët; ndërsa tërheqja e tij e shpejtë drejt Shkodrës ishte rrjedhojë e kundërveprimit mësymës të Anicius-it me trupat e veta në Iliri, që vjen me thënë (të paktën) në territorët e Mbretërisë Ilire si një formacion shtetëror i *Illyri Proprie Dicti* me në krye mbretin vëllavrasës, Gencin.

Meqë edhe ndër historianë dhe kronikanë të tjerë romakë të antikitetit citohen lëvizjet e Gencit me trupat e tij prej Lezhës drejt jugut, përkatësisht tërheqja e tyre prej jugut drejt Shkodrës, nuk kemi përsë të vëmë tash në dyshim orientimin e thuajse të gjithë studiuesve të derisotëm që e kërkojnë këtë ngulim në një zonë të kodrinore-malore në jug ose juglindje të Lezhës.⁹ Që ky ngulim mund a duhet të përkojë me *B(ë)dhanën*, që vjen me thënë *Pllanën* e sotme, këtë mendim, sic pamë më lart (§ 3.2), u rrekën dikur ta mbështesin jo pa të drejtë studiues në terren si Praschniker e Schober, të cilët kanë vëzhguar sado kalimthi (vetëm) aty gjurmë qyterimi antik, ndërkohë që i befason topografia dhe mbrojtja natyrore e vendit në fshatin

---

⁹ Ndryshe Ceka 2006 36 (shih § 3.2)

<Pezana> (= *B(ë)dhanë, P(ë)dhanë, Pllanë, Pedana*) me gjurmë të dukshme jetës mesjetare (shek. XIV-XVIII), por që rezulton të ketë qenë tejet i përshtatshëm edhe si një vendbanim i fortifikuar i periudhës ilire, pikërisht mbi një sipërfaqe të rrafshët malore që rrrethohet nga rrëpira shkëmbore, duke siguruar kështu një mbrojtje natyrore të patëmetë. Dhe është fakt që ky vend kontrollon plotësisht edhe grykën e luginës së Matit para se ai të vijojë me rrjedhën e poshtme në zonë fushore deri në derdhjen e vet në Adriatik.¹⁰ (Shtojcë: II)

4.2. Bassanitae si banorë të këtij ngulimi

Po banorët e këtij ngulimi? Cilët ishin këta “bukëshkalë” që nuk iu bindën Gencit tonë, por u barrikaduan në rrëthim, derisa u erdhi në ndihmë pretori romak Anicius me trupat e veta? Në fakt Livius na kumton thjesht dhe vetëm se *bassanit-ët* ishin aleatë të romakëve (Liv. XLIV 30 8: “socii erant Romanorum”). E ndërsa për studiues të tjerë të kohës ky detaj tingëllon ndoshta i dorës së dytë, për Mqedën nuk duket të ketë qenë aspak i tillë, meqë ai këmbëngul që *bassanit-ët* ishin ilirë den-baba-den, çka vjen me thënë bartës të asaj kulture etnike-gjuhësore, (edhe për atë vetë) të njësuar që mbizotëronte në gjithë pjesën perëndimore të Gadishullit Ballkanik, madje shkonte deri në – në mos edhe i kapërcente – viset kufitare të Europës Qendrore, ku jo rastësisht na u shfaqka rishtas edhe te venetët antikë (me gjak të pastër ilir) i njëjtë oikonim (lat.) *Bassanum*; sigurisht edhe ky – sikurse *Bassania* buzë Matit – me një tejshkrim latin me <ss> dyfishe në trup të fjalës si perceptim i mbrapshtë i atij tingulli xanxar [ð] (= <dh>) që na u shfaqka pas një mijë vjetësh i pandryshuar edhe te gjegjësi anas i shqipes së sotme *B(ë)dhanë* (krahas *Pëdhanë* e *Pllanë*).

Operacione të tilla induktive të natyrës kausale, rezultatet e të cilave në kohën tonë nuk mund t'i përcjellim ndryshe, veçse me një tubë pikëpyetjesh në varg, nuk janë aspak të rralla në studimet

¹⁰ Stadtmüller (1966 90) sheh këtu një nyjë lidhëse edhe për një rrugë të mundshme që lidhte Lezhën me Durrësin. Shih edhe Cabane 1988, 2004² 291. Ndër studiuesit shqiptarë dallojmë këtu Islamin (2008 f. 132, shën. 197) që përsërit dyshimet e shprehura dikur prej Tomaschek-ut etj. (shih § 3.2.) se nuk ka qenë e mundur të qëmtohen në Pllanë gjurmë të ndonjë fortifikimi apo të kulturës materiale antike ilire. Gjithsesi, shkruesi i këtyre radhëve nuk ka informacion, që të jetë kryer deri sot ndonjë ekspeditë e veçantë arkeologjike në Pllanë e rrëthina për të verifikuar këtë konstatim të fillimshekullit të XX. Shkruesi i këtyre radhëve lejohet gjithashtu të përmendë këtu bisedat konstruktive me kolegun dhe mikun e tij arkeolog Gëzim Hoxha, duke i shprehur falënderimet e rastit për këshillat e jo më pak edhe për fotot me situacionet hartografike, që i vuri në dispozicion (shih Shtojcë: I, II).

historike onomastike dhe antropologjike jo më vonë se gjysma e parë e shek. XX, madje tek-tuk edhe më pas. Mjafton të përmendim në rastin tonë përsiatjet e Stadtmüller-it (1966 90) që thellon pa një e pa dy atë hulli të hapur prej Jokl-it (1934 196), sipas të cilit oik. *Pëdhanë* vijon pandërmjetshëm – sigurisht pas shek. VII e.j. – një toponim gjithsesi të padokumentuar të burimit të mirëfilltë latin **Pedaneus* (shih § 3.2). Në vijim të këtij operacioni thjesht gjuhësor Stadtmüller mëngon të shtojë vrik e vrik, sa vijon: “Pra, në rrjedhën e poshtme të Matit duhet të ketë pasë mundur të mbijetojë [e paasimiluar – B.D.] një mbetje popullsie romane edhe pas usurpimit sllav. Khs. Jokl, *Ortsnamenkunde* [= 1934] 136, i cili huazimin [e këtij toponimi në shqipe – B.D.] nuk do që ta fiksojë para vitit 700.”¹¹

Pa dashur të hyjmë në më shumë hollësi lidhur me mangësitë e pakapërcyeshme të këtij argumentimi e përmbyllim këtë pamje të problemit, si vijon: Parë nga perspektiva e historisë politike-ushtarake të Ballkanit Perëndimor në këtë periudhë të antikitetit si edhe në bazë të materialit dokumentar që disponojmë, lejohemi të mëtojmë me siguri vetëm që *bassanit-ët* ishin aleatë të romakëve. E ky pozicion i shkon përshtat edhe pozicionit gjeostrategjik të vetë ngulimit (lat.) *Bassania*, i cili nuk ndodhej thjesht dhe vetë nën influencën e fuqishme romake, por ishte bash pjesë e asaj hapësire në Ballkanin perëndimor që ndodhej qysh prej atij zhgënjimi të madh ilir në Luftën e Parë Iliro-Romake nën protektoratin romak, thënë ndryshe ishte pjesë e së ashtuquajturës Iliri Romake, e cila ravijëzon deri diku edhe konturet e ndarjes së mëvonshme administrative zyrtare të Epirus Nova nën perandorin romak Diocletian (shek. III e.j.)

4.3. Oik. *Bassania* dhe *Bassanit-ët* në fokusin e ilirologut

Do të ishim sigurisht të paplotë, sikur t'i anashkalonim në këtë studim ndonjë përpjekjeje etimologjizuese të oikonimit antik *Bassania* me banorët e vet *bassanitae* që është ndërmarrë deri sot, parë sigurisht nga perspektiva e ilirologjisë, një fushë kjo që gjatë shek. XX arriti deri aty, sa të mëtonte statusin e një shkencë të veçantë ndërdisiplinore e pa ndërvarezi të drejtpërdrejtë me shkencën po aq komplekse të albanologjisë.

---

¹¹ Varianti original: „Es muß sich also am Unterlauf des Mati ein romanischer Bevölkerungsrest auch nach der slavischen Landnahme behauptet haben. Vgl. Jokl, *Ortsnamenkunde* 196, der die Entlehnung nicht vor 700 ansetzen möchte.“

I tillë është p.sh. syzimi i ilirologut të njohur Anton Mayer, i cili i përkushtohet përpos identifikimit të këtij oikonimi dhe saktësimit të realies historike-kulturore (1957 79), në të cilin shfaqet,¹² edhe përqasjes gjuhësore-diakronike, sikurse edhe zërthimit strukturor etimologjik të tij (1959 22v.), duke parë, kërkuar e gjetur në (lat.) *<Bassania>* [ba.'s^sa.nia] një ndërvarësi formale me regjistrimin (për ne diturak) *<Pezana>* [pe.'za.na], i livruar si i tillë prej Prashniker dhe Schober (shih § 2.3.) Kjo ndërlidhni konceptohet gjithsesi prej ti si e natyrës së një trashëgimie të tërthortë kulturore-etnike, në kuptimin që ishte bash ajo popullsi migratore shqipfolëse, e cila erdhi dhe e përvetësoi këtë toponim në mesjetën e hershme (pas shek. VII), duke e shqiptuar këtë oikonim bash njëloj siç e shqiptonte atëbotë popullsia vendase ilire-romane. Mayer-i e ka fjalën në këtë rast sidomos pér atë tingull xanxar: [z]-në ndërzanore, i cili, sipas tij, përcillej natyrshëm në antikitet në kronikat latinisht me digramën *<ss>*. Segmentimi i strukturës fjalëformuese në *Bass-an^o* e lejon Mayer-in më tej (1959 22v.) të syzojë njëloj si Mjeda (§ 3.1.) një përqasje formale reale me do emërtime të tjera në inventarin e toponomastikës së ashtuquajtur ilire në periudhën e antikitetit, ku feks sipas tij një bazë emërore e përbashkët ilir. **baz-* (= lat. *<Bass^o>*), khs. (në mesjetë) *Bosna, Posna* (< ilir. **Báss-an-as, -ā*), *Bassiana* etj. Ngërthimi në këtë qerthull problemor edhe i hidronimit *Bósut* (emër lumi në Kroaci) e josh Mayer-in të përsiasë në vazhdim burimin etimologjik të kësaj baze si një rrënje burimore follore ilir. **baz-* me kuptimin themelor *“rrjedh” e që shërbën njëherësh edhe si bazë emërore me kuptimin *“ujë i rrjedhshëm; përrua, lumë”. E si e tillë, baza emërore përkon, sipas tij, kuptimisht dhe formalisht ndër të tjera me gjerm. vj. l. *bah* < *bahh*, gjerm. *Bach* “përrua” etj., duke sendërtuar kështu së bashku e po aq natyrshëm një bazë të rindërtuar indoeuropeiane **b^hog-* “ujë i rrjedhshëm”.

Sa i besueshëm është ky operacion etimologjik? Për të ardhur në një përfundim bindës, vështirësi nuk paraqet aspak përqasja formale dhe kuptimore që bën Mayer-i me gjerm. *Bach* “përrua”, duke përsiatur pér to një formë të përbashkët me burim ie. **b^hog-* “përrua, lumë”, edhe pse në kompendiumet e sotëm etimologjike të fazës së përbashkët të zhvillimit gjuhësor indoevronian (= indoeuropeaniste primitive) gjegjësen gjermanisht dhe ato të paka simotra të veta (vetëm gjuhë *kentum*) lexojmë zakonisht një paraformë pie. **b^hog-* “ujë i rrjedhshëm”, pra me një tektale velare në trup të fjalës, khs. Pokorny (1959 161: ie. **b^hog-* “ujë i rrjedhshëm; përrua”). Rindërtimi po aq i patëmetë i një baze emërore të

¹² Pra, ndryshe nga pararendësi i tij Hans Krahe (1925; 1955-64) që nuk e ngërthen fare këtë oikonim në inventarin e toponimeve ilire.

përbashkët ie. **b^hoḡ-* “ujë i rrjedhshëm; përrua, lumë”, pra me një tektale palatale në trup të fjalës, i hap udhë çdo gjuhëtar historian të ngérthejë në të gjegjëse simotra në ndonjë gjuhe *satem*.¹³ E pikërisht këtë rast e shfrytëzon dukshëm edhe Mayer-i, kur kërkon burimin etimologjik të një baze ilire **baz-* të rindërtuar gjithsesi *ad hoc* vetëm prej tij.

Por sa i besueshëm është në të vërtetë ky operacion etimologjik? Goditjen vrastare ia jep bash natyra e tingullit tonë xanxar [ð], të cilin Prashniker dhe Schober (§ 2.3.) e perceptojnë si [z] dhe e shkruajnë po ashtu: <z>, kur hedhin në letër të bardhë dhe venë shenjën e barazimit midis dëshmisë së antikitetit (lat.) *bassania* dhe asaj bashkëkohore, të dëgjuar me kujdes prej tyre si Pezana = [pe.za.na], e jo siç mëtonin kolegë të mëhershëm ase bashkëkohës të vet: shq. *Pllanë* (Ippen) ase *Pedana* (Hahn). Pra edhe në këtë rast, sikurse me Mqedën, Stadtmüller-in etj. më lart (§ 3.1.; 3.2.), vërejmë se si një studiues bie lehtë pre e regjistrimit spontan të një fjale të zakonshme apo emërtimi gjeografik bashkëkohor, i cili përmban në strukturën e vet fonetike tinguj “të pazakonshëm” por me funksion kuptimdashues (= fonema) në gjuhën e dhënë, e duke i marrë ata si të mirëqenë e të mirëruajtur edhe në fazë të mëhershme të zhvillimit gjuhësor, në rastin tonë të antikitetit: (lat.) <Bassania>.

5. *Bassania* në fokusin e gjuhësisë historike-krahasuese bashkëkohore

Shtjellimet e ndërmarra më lart lidhur me realien historike, kulturore e gjuhësore që përcjell dokumentimi i ngulimit antik *Bassania* me banorët e vet *Bassanitae* jo vetëm nuk e mbështesin, por vetëm e vështirësojnë hulumtimin e mirëfilltë gjuhësor diakronik, sa i përket qoftë kërkimit dhe izolimit të etimonit të këtij oikonimi, qoftë edhe bashkëlidhjes së tij të drejtëpërdrejtë ase të tërthortë me gjegjësin anas shq. *B(ë)dhanë* (~ *P(ë)dhanë* e *Pllanë*) në kohën tonë. Dozën e këtyre vështirësive paraprake e shtojnë sipas rastit do vëzhgime shtesë, të tilla si:

¹³ Sigurisht që një premisë e tillë do ta përdëllente gjuhëtarin albanolog, sepse arrin të zërthejë variantin anas *B(ë)dhanë* pa kurrfarë mundimi, domethënë si rrallë e për mall në hetimin etimologjik të toponomastikës historike shqiptare, duke rindërtuar disa fazë: shq. *Bdhanë* < *Bëdhanë* < **Bað-án°* < **b^hoḡ- + -án°*. Mungesa e çerdhes leksikore përkatëse, qoftë edhe e një fjalë a baze follore/ emërore çfarëdo në fondin leksikor të shqipes e bën gjithsesi krejt të dyshimtë rindërtimin e baze emërore protoshq. **bað-* me kuptimin “ujë i rrjedhshëm; përrua, lumë” e bashkë me të zërthimin etimologjik të këtij oikonimi me material shqip (?) **bað-+an°* ***pranë*, buzë lumi”.

a) mungesa e oik. *Bassania* (krahas venet. *Bassanum*, panon. *Bassiana* etj.) në nomenklaturën e toponomastikës ilire, e regjistruar me aq skrupulozitet në veprën e studiuesit të njohur ilirolog Hans Krahe (1925); b) se varianti i dokumentuar lat. <*Bassania*> nuk gjen kurrfarë shpjegimi bindës kuptimor e fjalëformues me gjegjëse përkatëse në inventarin e leksikut latin të kohës; për më tepër c) ai përcjell me dyshkronjëshin <ss> në trup të fjalës një strukturë tingullore, e cila nuk mund të jetë assesi burimore në këtë gjuhë;¹⁴ e së fundi d) oikonimi i sotëm shqip në variantet populllore anase *B(ë)dhanë* ~ *P(ë)dhanë* është pas gjase unikal në nomenklaturën e makro- dhe mikrotoponimisë në hapësirën kompakte shqipfolëse, përkatësisht pa ndonjë gjegjës bindës në fondin e përgjithshëm leksikor të shqipes, çka nuk lejon të ndërmerren aspak hapa të sigurt në zberthimin fjalëformues dhe hulumtimin retrospektiv në përgjithësi.

Pa dashur të ndalemi më gjatë në secilin vëzhgim shtesë të renditur më lart ose të kalojmë në përgjithësimë sa të panevojshme aq edhe të rastit lidhur me marrëdhënet e filacionit iliro-shqiptar a diçka të ngjashme me to, lejohemi të përmendim shkurt se për rastin në fjalë ajo bashkëlidhje që përsiat Mjeda ndërmjet toponimit antik – e pse jo – ilir *Bassania* dhe emërtimit popullor shqip *B(ë)dhanë*, emeton sot për sot të vetmen drithë jeshile në zhbirilimin e këtij *puzzle-i* ndërdisiplinor. Veçse për këtë mjafton të mbajmë gjithherë parasysh si kriter metodologjik – pra aspak ideologjik-nacion(al)ist (!!!) – anashkalimin me vetëdije, duke i parë thjesht e vetëm si opsjon alternativ marrëdhënet e mundshme të filacionit të pandërmjetshëm etnik-kulturor e sidomos të atij gjuhësor iliro-shqiptar, një tezë kjo dikur e, për fat të keq (!), ndërkohë tërësisht e unifikuar dhe me vlerë aksiomatike në mendimin albanologjik shqiptar.

Parë nga perspektiva e sotme e gjuhësisë historike-krahasuese, përqasja e strukturës fonologjike e formës anase shq. *Bëdhanë* me (lat. klas.) <*Bassania*> nuk pengon aspak, përkundrazi vetëm mundëson induktive fatlume për çdo gjuhëtar historian, kur zbret poshtë e më poshtë dhe troket në portat e antikitetit, meqë edhe atë pengesë në dukje të vetme – bash kur përqasim dyshkronjëshin lat. <-ss-> = /s^s/ me tingullin xanxar shq. <-dh-> /ð/ në trup të fjalës – jemi në gjendje ta kapërcejmë bindshëm dhe lehtas. Në këtë rast mjafton të mbajmë parasysh ndërndërrimet e ngjashme tingullore, që janë përfshuar vetëm (?) gjatë hyrjeve të hershme të ashuquajturave fjalë kulture migratore ase mesdhetare në fondin leksikor të shqipes gjatë periudhës së antikitetit, të

¹⁴ Shih së fundi Meiser 1998 125.

tilla si: shq. *thikë*: lat. *sica*; shq. *thes*: gr. vj. σάκ(κ)ος “thes (me lëkurë dhie)”, lat. *soccus* (< huazim nga semitishtja, khs. hebr. (fenik.) *śaq* “thes”); shq. *bathë*: gr. vj. φακός “thjerrë”, φάσηλος “lloj fasuleje” (> lat. *fasēlus*) etj.¹⁵

Duke mbajtur vath në vesh proporcione të kësaj natyre që nuk i takojnë aspak burimit apo fondit indoeuropian të shqipes, edhe pse nuk jemi ende në gjendje të zbërthejmë me saktësi etimonin e këtij oikonimi, jemi të paktën të sigurt se kemi të bëjmë me trashëgiminë gojore të një mikronimi antik në një trevë kulturore-etnike pas gjase ilire, e cila në shek. II p.e.s. ishte përfshirë nën protektoratin e dikurshëm romak. Është bash ky mikronim që është njojur, përthithur e përvetësuar prej (proto)shqiptarëve, duke u lakuar shumë herët po në gojë të tyre, madje në mos shumë kohë më parë, të paktën në atë kohë – e pse jo (!!!) – kur ata pagëzuan lumin ngjitur të Matit (Vibius Sequester: <Mathis> – shek. V e.j.)¹⁶ me një fjalë të fondit të vet leksikor, khs. *matē* “breg lumi; shtrat lumi” krahas oik. *Bregu i Matës*, pranë lat. *mons, -tis* “mal” < pie. **myt-* “vend i ngritur, ledh; mal”.¹⁷ Mikronimin *B(ë)dhanë* < (prot)shq. *Badžána (proto)shqiptarët vështirë ta kenë njojur, marrë e mësuar dikur drejtpërdrejt prej gojës latine shi në atë formë të dokumentuar (lat.) <Bassania> = [ba.'s'a.nia], e aq më pak – siç mëton shumëkush – pas shek. VII-VIII e.j., kur mjedisit etnik-kulturor të këtyre trevave e viseve erdhi e iu shtua edhe komponenti etnik-gjuhësor sllavojugor. Për t'u bindur për këtë, mjafton të orientohemi rishtas drejt veriut, duke përshkuar ato 5 milje romake që citon Livius-i, e të darsim apet bash në qendrën e madhe urbane të antikititetit iliro-romak, por edhe të mesjetës, të cilën e njohim jo rastësish me makronimin (gr. Λισσός >) lat. *Lissus*. Gjegjësi popullor shqip i këtij makronimi *Lesh* dëshmon më së miri zhvillimin, përkatësisht përshtatjen normale të huazimeve latine në (proto)shqipe, ku lat. (vulg.)/rom. lind. <s(s)> = [s^(s)] në trup të fjalës është shndërruar rrëgullisht në *sh* = [ʃ], khs. lat. *massa, cossus, camisia* > shq. *mashë, kosh, k(ë)mishë* etj.

Përshtatja gjuhësore e formës latine vulgare e këtij makronimi në bashkësinë shqipfolëse të asaj zone i takon pas gjithë gjasash fazës (së fundit) të antikititetit të vonë deri në fillim të mesjetës. Këtë syzim tonin e mbështet pa kurrfarë dyshimi timbri [e] i zanores së theksuar, i përfthuar me siguri në latinishten vulgare, përkatësisht në periudhën e

¹⁵ Shih së fundi Demiraj 2010 43vv.; 2012 31vv.

¹⁶ Oberlin 1778 14: (Vib. Seq.) “Mathis Dyrrachi, non longe a Lissos.”; 143: <Mathis>.

¹⁷ Shih Demiraj 2010 43vv.

romanitetit lindor: lat. klas. /i/ > lat. vulg./rom. lind. /e/, khs. shq. *fē* < lat. vulg./rom. lind. **fede-* < lat. klas. *fidēs*. Bash në këtë periudhë pritet një zhvillim i tillë, si: lat. klas. *Lissus* > lat. vulg./rom. lind. **Le.s^(s)o-* > shq. **Leš-* = *Lesh* (sot *Lezhë*), njëlljo si lat. klas./kisht. *missa* > lat. vulg./rom. lind. **mę.s^sa* > shq. *meshë*. Variantet e mëvonshme të fazës italiane-veneciane të këtij makronimi, khs. *Aless(i)o* nuk vijnë fare në vështrim për periudhën në fjalë, kur në (proto)shqipe priteshin zhvillime të tjera në pozicion nistor, khs. emrin personal *Llesh* e (shq. vjet.) *Llezhdér* < rom. lind. /Aleks/, /Aleksandr^o/.

Prashtu, bëjmë fjalë këtu në çdo rast për shndërrime në timbër të zanores së shkurtër e të theksuar lat. /i/ (> lat. vulg./rom. lind. /e/), të cilat i takojnë fillimeve të romanitetit lindor, përkatësisht janë perceptuar si të mirëqena ndër (proto)shqiptarë, duke u përshtatur si të tilla në sistemin fonologjik të (proto)shqipes së kohës, falë kontakteve të drejtpërdrejta e të vazhdueshme me popullsinë vendase romane ase të romanizuar në atë qytet (me statusin e hershëm të qytetarisë romake) e në trevat rreth tij. Përndryshe, të tjera proporcione përsiat, kërkon e gjen me llupen e vet një gjuhëtar sqimatar në zhvillimet sa normale aq edhe të pritshme në toponomastikën autoktone (ilire ?), ku latinishtja apo romaniteti ballkanik nuk kanë luajtur patjetër rolin e ndërmjetësit, khs. ndër të tjera formën antike të lumit të Ishmit: (lat.) <*Isamus*> (Vibius Sequester: <*Isanus*> – shek. V e.j.)¹⁸ kundrejt (ilir. ?) *Isamn^o* > (proto)shq. **Ísamn-* > **Íšəm^m* > shq. *Ish(ë)m*.

Të nxitur nga kjo perspektivë e re e studimit diakronik, lejohemi të përfundojmë tash natyrshëm e pa currfarë vrasamendjesh, se kush mban parasysh proporcione historike-gjuhësore të kësaj natyre si dukuri që i kanë përjetuar, përcjellë e sendërtuar së bashku në antikitet (proto)shqipja me gjuhë fqinjë, ndër to me latinishten dhe greqishten, vështirë të mos i bashkohet sot dashur-padashur atij gjykimi sado të brishtë, por tejet të imprehtë të eruditit tonë të madh, Ndre Mqedës. Veçse për të kuptuar dhe argumentuar këto proporcione pas gjase reale të antikitetit duhet parë e pranuar në kohën tonë thjesht e vetëm si opzion alternativ dhe pa interes të mirëfilltë albanologjik, një marrëdhënie e mundshme filiacioni (sidomos) gjuhësor e shqipes me një pseudogjuhë të antikitetit ballkanik perëndimor: gjuhë kjo, së cilës ende nuk ia gjejmë dot fillin; fundin jo se jo (!!?)

¹⁸ Shih Krahe 1925 28; më parë Oberlin 1778 135, 322: (Veb. Seq.) “*Icanus Dyrrachii ab Icano castello dictus |*forsan* Isanus ... Isano”.

6. Epilog: Sa e njo him Jubilarin tonë në këtë përvjetor?

Një pyetje kjo, në dukje provokuese, por që nuk vë assesi në kandar atë prurje të tij të vyer, të cilën e tumir dhe trajton me seriozitetin e duhur edhe ky tubim i organizuar me rastin e 150-vjetorit të tij të lindjes. Pyetja bëhet në fakt për një arsyё të thjeshtë, thuajse triviale: Ndre Mjeda me aktivitetin e tij intelektual dhe angazhimin social – ndryshe nga ai numër i panumërt sivellezërish të vet¹⁹ – është parë e vlerësuar gjithherë prej shkencës, letërsisë dhe përgjithësisht kulturës shqiptare si pjesë e asaj pasurie të patundshme në trashëgiminë e kulturës shqiptare, duke u mjaftuar këtu sigurisht vetëm me prurjet e tij në lëvrimin e poezisë dhe të lirikës shqipe, të gjuhësissë shqiptare e të kulturës së shkrimit shqip në përgjithësi, sikurse në rastin tonë konkret – e pse jo?! – edhe si nxitës i studimeve të mirëfillta diakronike të natyrës ndërdisiplinore.

Asgjëmangut, kjo pyetje e ruan qenësinë dhe rëndësinë e saj, në rast se u përbahemi qoftë edhe faktikisht të dhënave statistikore. Kështu p.sh., siç vumë në dukje qysh në fjalët hyrëse të këtij punimi (§ 1), përkushtimi i Mjedës ndaj rindërtimit të marrëdhënieve etnike-gjuhësore të popullit shqiptar në atmen e vet historike në Ballkanin Perëndimor ngërthen vetëm dy (mikro)artikuj me gjithë-gjithë katër faqe reviste së asokohe. Për proporcione të tjera të sigurta e shumë më të dukshme e për rrjedhojë edhe më domethënëse e jo më pak vrasamendase në gjithë atë prodhim të tij intelektual, që e pa dikur dritën e botimit, u detyrohemë vëzhgimeve të mprehta të një studiuesi të huaj me veladon të zi, Dom Markus Peters (2007; 2016²), të cilit lejohemi t'i referohemi, sa vijon: Prej Mjedës trashëgojmë një fond aspak të brishtë të aktivitetit të tij botues me as më shumë e as më pak, por plot 2065 faqe, në të cilin krijimtaria poetike lirike, që në pamje të parë ruan karakterin e vet laik nuk e kapërcen cakun e 169 faqeve, pra aty te 8% e gjithë prodhimit të tij intelektual. Këtij fondi lejohemi t'i shtojmë edhe 65 faqe (pra 3%) botimi në fushat e gjuhësissë, kritikës letrare dhe të toponomastikës historike. Një veprim i thjeshtë matematikor lejon të konkludojmë pa gabuar aspak, që aty te 89% e gjithë trashëgimisë së tij intelektuale-shpirtërore sikurse edhe e asaj mësimore

¹⁹ Për dhunën strukturore informale, të ushtruar prej aparatit shtetëror të regjimit në fuqi në Shqipërinë e Paslufës së Dytë Botërore lidhur me implementimin e atij projektimi afatgjatë, sa të mirëstudiuar aq edhe të neveritshëm ndaj shpëlarjes së kujtesës historike-intelektuale (= lat. *damnatio memoriae*), sikurse edhe pasojat e tij në lëvrimin e kulturës enciklopedike në Shqipërinë e periudhës e tranzicionit social dhe intelektual (1991-), shih së fundi shkruesin e këtyre radhëve (Demiraj 2016), që merr në analizë linçimin e (pa)vetëdijshëm, por në vazhdimësi që është ndërmarrë e mirëruhet edhe sot e kësaj dite ndaj prurjeve të klerit shqiptar e të huaj në trashëgiminë e kulturës shqiptare.

në shkollat fetare e laike, i është nënshtruar shumë pak, në mos aspak studimit kritik dhe debatit shkencor-kulturor albanologjik.

Këtyre përfundimeve u bashkohet sa me bindje aq edhe me dhimbje edhe shkruesi i këtyre radhëve, sepse edhe lexuesi sqimatar, edhe kritiku letrar, sikurse edhe studiuësi i mirëfilltë albanolog e kulturolog lejohet të mëtojë sot për sot të ketë njohur e përtypur as më shumë e as më pak por gjithë-gjithë aty te 11% e gjithë asaj trashëgimie që na ka lënë në letër të bardhë eruditë ynë Dom Ndre Mjeda. Mbetet pra të ndërmerrët e realizohet shumë më shumë në përvjetorët e ardhshëm të këtij kolosi të kulturës shqiptare; për ata sivellezër të tij të panumërt e të fshirë thaujse njëherë e përgjithmonë nga kujtesa jonë historike-intelektuale, po se po (!)

BIBLIOGRAFI

- Livius, Titius: *Ab urbe condita*, shih: <<http://www.thelatinlibrary.com/liv.html>>
- Cabanes, Pierre: *Les Illyriens, de Bardylis à Genthios (IVe-IIe siècle avant J.-C)*, Paris 1988 [Bot. i dytë: Ilirët, nga Bardhyli te Genti (Shek. IV - II para J.-K.), Tiranë 2004]
- Ceka, Neritan: Udhëtim në kështjellat ilire, Tiranë 2006.
- Cikuli, Nikoleta (et al. - bot.): *Fjalor i emrave gjeografikë të Republikës së Shqipërisë*, Tiranë 2002.
- Demiraj, Bardhyl: *Probleme të lëna pezull: vendbanimet e shqiptarëve në mesjetën e hershme*, in: „Hylli i Dritës” 1 [2010] 35 – 46, Shkodër.
- Demiraj, Bardhyl: *Gjurmë të substratit mesdhetar-ballkanik në shqipe dhe greqishte*, in: „Hylli i Dritës” 2 [2012] 31-49, Shkodër.
- Demiraj, Bardhyl: *Fé dhe Të prémt e fés në Kanunin e Lekë Dukagjinit*, in: “*Studime*” 22 [2015] 79-111, Prishtinë.
- Frommer, Hansjörg: *Die Illyrer*, Karlsruhe 1988.
- Georges, Heinrich: *Ausführliches lateinisch-Deutsches Wörterbuches* (Ausgearbeitet von Karl Ernst Georges), Darmstadt 1998 (bot. I: Hannover 1913)
- Gjinari, Jorgji: *Dialektet e gjuhës shqipe*, Tiranë 1989.
- Hahn, Johann Gerorg von: *Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar*, Wien 1869.
- Ippen, Theodor: *Skutari und die nordalbanische Küstenebene. Zur Kunde der Balkanhalbinsel I. Reisen und Beobachtungen*, (hrsg. von Dr. C. Patsch) Heft 5, Sarajevo 1907.
- Islami, Selim et al. (bot.): *Burime të zgjedhura për Historinë e Shqipërisë*, bl. I: “Ilirët dhe Iliria te autorët antikë”, Tiranë 1965.
- Islami, Selim: *Historia e ilirëve*, Tiranë 2008.
- Jokl, Norbert: *Zur Ortsnamenkunde Albaniens*, në: „*Zeitschrift für Ortsnamenforschung*“ 10 [1934] 181-206.

- Kiepert, Heinrich: General-Karte von der europäischen Türkei: nach allen vorhandenen Originalkarten und itinerarischen Hülfsmitteln (bearbeitet und gezeichnet von Heinrich Kiepert); Berlin 1853. <<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/maps/kiepert/G6800-1853-K5.html>>
- Kiepert, Heinrich: Formae orbis antiqui: XVI. Gracia cum Macedonia et Epiro, 1. Text Berlin 1907; 2. Karte XVI, Berlin 1908.
- Krahe, Hans: Dir alten balkanillyrischen geographischen Namen – aufgrund von Autoren und Inschriften, Heidelberg 1925.
- Krahe, Hans: Die Sprache der Illyrier, Wiesbaden: bl. I 1955; bl. II 1964.
- Mayer, Anton: Die Sprache der alten Illyrier, Bd. I: Einleitung. Wörterbuch der illyrischen Sprachreste, Wien 1957; Bd. 2: Etymologisches Wörterbuch des Illyrischen. Grammatik der illyrischen Sprache, Wien 1959.
- Meiser, Gerhard: Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache, Darmstadt 1998.
- Mjeda, Ndre: „Dromca toponomastike: Zeta (Zedda, Zenta, Centa, Cetta, Genta, Senta) „Leka“ VIII, nr. 9 [1936] 419-420.
- Oberlin, Jereremias Jacob: (botues) Vibius Sequester: De fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, paludibus, montibus, gentibus quorum pud poetas mentio fit. Lectionis varietatem et integras doctorum commentationes adjecit et suas Jer. Jac. Oberlinus [...] Argentoratum MDCCCLXXVIII.
- Peters, Markus E.: “Der älteste Verlag Albaniens und sein Beitrag zu Nationalbewegung, Bildung und Kultur: Die "Buchdruckerei der Unbefleckten Empfängnis" zu Shkodra (1870-1945), Kovač, Hamburg 2007. [botimi i dytë: Shtëpia botuese më e vjetër e Shqipërisë dhe kontributi i saj për Lëvisjen Kombëtare, arsimin dhe kulturën: Tipografia e Zojës së Papëryeme në Shkodër (1870 - 1945), Shkodër 2016.]
- Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern/München 1959.
- Quku, Mentor: Mjeda 2, Albanologu (1888 – 1899). Tiranë 2006.
- Praschniker, Camilo & Schober, Arnold: Archeologische Forschungen in Albanien und Montenegro, në: “Akademie der Wissenschaften in Wien. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, Heft VIII”, Wien 1919.
- Sequester, Vibius: (shek. 5 e.j.) shih më lart Oberlinius, J. J.
- Stadtmüller, Georg: Forschungen zur albanischen Frühgeschichte. Zweite erweiterte Auflage, Wiesbaden 1966.
- Tomaschek, Wilhelm në: „Paulus Realencyclopédie der Classischen Altertumswissenschaft“, Bd. 5/1, Stuttgart 1897.
- Wilkes, John: The Illyrians, Oxford UK & Cambridge USA 1992.

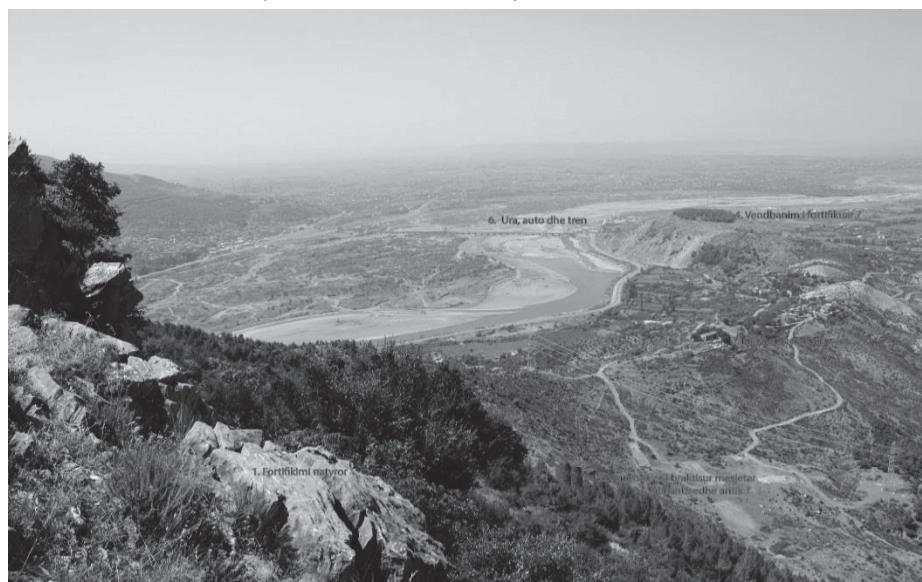
Shtojcë: Situata reale dhe hartografike e ngulimit të Pllanës

(Përgatiti Gëzim Hoxha)

I: Ngulimi i Pllanës i marrë nga lart (Burimi: Google earth)

II: Pozicioni gjeostrategik i Pllanës në fillim të rrjedhës së poshtme të Matit (foto: Gëzim Hoxha)

(Foto dhe përpunim hartografik nga Gëzim Hoxha): 1. Fortifikim natyror; 2. Vendbanim i braktisur mesjetar, ndoshta edhe antik; 3. Kisha e Shën Barbaras; 4. Vendbanim i fortifikuar; 5. Ura mbi Mat.

